

Extra Hungariam non est vita?

Herczegh Géza: *Magyarország külpolitikája, 1914–1945*. Budapest: Magyar Szemle, 2021. 436 o.

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2022.3.8

Herczegh Géza Gábor (1928–2010) eredendően és alapvetően jogtudósként szerzett nevet magának itthon és a nagyvilágban is. Tíz éven át, 1993 és 2003 között volt a hágai Nemzetközi Bíróság tagja, itthon pedig pécsi dékáni, alkotmánybírói és akadémiai osztályelnöki is pozíciót is betöltött. Munkásságában értelemszerűen központi szerepet játszanak a nemzetközi közjog kérdései (sokat mond, hogy a *Wikipedia* érdemben csak azokat az írásait ismeri és közli).

Ugyanakkor Herczeghnek volt egy másik, nem kevésbé jelentős énje is: a nemzetközi kapcsolatok tudományának művelése, elemzése. Igaz, hazánkban sosem volt olyan intézmény, sőt pénzalap sem, amely a mindenkori kormányzattól független elemzéseket támogatta volna. Herczegh Géza ezért – mindahányunkhoz hasonlóan – félállásban, jórészt hobiból – de nem passziószinten – foglalkozott ezzel a multidiszciplináris témakörrel.

Szerzőnk számos kötetet szentelt ennek a fontos területnek, amelyen belül a közreadott munkák számával és terjedelmével senki sem lehet elégedetlen, a minőség és annak mércéjeként az időtállóság azonban sokkal kevésbé jellemző. Épp ezért érdemes reflektálnunk arra, hogy ezt a nagyon is vitatott, megegyezést nélkülöző témát feldolgozó, a szerző sajátos látásmódját és élményanyagát megjelenítő monográfiát második (javított) kiadásban is olvashatjuk. Ez a munka – amely szerves folytatása a szerző 2019-ben harmadik kiadást megélt „Magyarország külpolitikája, 1896–1919” című, ugyancsak a Magyar Szemle Könyvek sorozatban megjelent kötetnek – enciklopédikus jelleggel ad számot az ország fejlődésének minden fontos mozzanatáról.

Herczegh Géza bátor szerző – minden szempontból. E kötet induló évében, 1914-ben például Magyarországnak nem lehetett és nem is volt külpolitikája. A kettős monarchia részeként a magyar fél adta ugyan a

közös külügyminisztert Berchtold Lipót személyében, ő azonban nem képviselhetett önálló arcélt. Így a magyar miniszterelnök, Tisza István jogos és nyílt ellenkezése mellett ő üzent büntető hadjáratot a „kutya Szerbiának”, miközben a magyar vezetés jól látta: ebből a csatából nem lehet jól kijönni. Különösen akkor nem, ha az új korszak a föderalizáció jegyében¹ kiiktatja a kiegyezés által csak a magyaroknak adott többlet-jogokat.

A szerző e munkájában is tárgyyszerűsége törekvő, ugyanakkor háttározottan nemzeti szempontú elemzést végzett. Mint a bevezető egyik idézete megfogalmazza, ő „céhen kívüli” volt. Vagyis nem kötötte se a történettudomány szakmájának a sokféle elfoglaltsága, se a nemzetközi kapcsolatok művelőinek a sokszor öncélú elméletieskedése. Nem alapított iskolát, nem akart semmilyen irányzatnak megfelelni. Talán épp ezért a *sine ira et studio*, azaz harag és szenvedély nélküli fejtegetései időtállóbbak, mint az adott időszakban divatos – vagy éppen elvárt – dogmák és ellendogmák szembesítése.

Mindenekelőtt kiemelendő a kifejtés és a meglátások frissessége, holt e szöveg első változata immár negyedszázada fogalmazódott meg. Miközben a szerző a történet végzettszerűségét emeli ki – a könyv végén teljesen egyértelműen –, ez sosem vezet oda, hogy az egyes időszakok és szereplők személyes mérlegelésének a jelentőségét tagadja, vagy a kényszerpálya önigazolásra vezetne (mint az ismert „parancsra tettem” jellegű védekezés). Mint egy shakespeare-i drámában, az élet törvényei és a személyes döntések átláthatatlan elegye alakítja a végkifejletet.

Itt nincs mód és idő a kilenc fejezetben összegzett hatalmas tényanyag, valamint a sajátos, a többségitől rendre eltérő értékelések részletes bemutatására. Ha ki kell emelni egy meghatározó szempontot, akkor az az e recenzió címében idézett közmondás ellenkezője. Miközben a magyar politika alakítói meg voltak győződve a saját pályájuk és döntéseik öntörvényűségéről, a valóságban az eredményeket olyan kényszerpályák alakították, amelyeket jellemzően a nemzetközi rendszer és annak meghatározó hatalmai hoztak létre. A mi szereplőink pedig vagy

---

1 Ezt az elképzelést a leghatározottabban a meggyilkolt trónörökös, Ferenc Ferdinánd képviselte, de megjelent a csehekkel vagy a horvátokkal kibővített trializmusra, illetve a Bosznia bekebelezése utáni teljesen új felállásra vonatkozó tervekben, amelyek azonban rendre papíron maradtak.

tudomást vettek róluk, vagy megpróbálták túltenni magukat rajtuk – nem meglepő módon –, kevés sikerrel.

A Herczegh által választott kifejtés szinte elkerülhetetlenül vezet oda, hogy hol az egyik, hol a másik szaktekintély – vagy még inkább ma már bevettnek tűnő irányzat – lábujjára lép, amikor arra mutat rá, hogy egy adott időszak, egy adott felállás korlátokat szab az akarat szabad szárnyalásának. Nem hiszem, hogy sok történész osztaná azt a véleményét, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia egy befejezetlen és eleve sikertelen konstrukció volt már 1867 óta, és az évek során csak a születési hibái váltak láthatóvá. Pedig ez a megközelítés világossá teszi, hogy a magyar uralkodó rétegek eredendő és indokolt háborúellenessége, a soknemzetiségű birodalom felosztásától való félelem miatt nem volt képes sosem meghatározó erővé válni. Olyanná, amely nem csak a kávéházi búsongások és az emlékiratok szintjén száll szembe a döntési gépezet szinte önjáró működésével.

E tekintetben talán kissé háttérbe szorul az a tény, hogy a hadügyek mellett a pénzügy is a közös ügyek közé tartozott, ott pedig a tízéves határidőket rendre sajátos nagyvonalúsággal kezelő alkudozások időről időre senki által nem kívánt – és fölöttébb nehezen finanszírozható – kényszerhelyzeteket szültek (Eckhart, 1941/2017). Ez bizony a működési mód és nem a konstrukció hibája volt, kooperatívabb felállással a megvalósultnál jobb eredményt lehetett volna kihozni belőle.

Herczegh determinista felfogása következtében a könyv szerint a forradalmak, az ellenforradalom és Trianon egy lényegében teljes mértékben a külvilág megváltozott erőviszonyai, mindenekelőtt az angol és a francia hagyományos – gyarmatokon edződött – imperialista játszmáinak az eredményeként jött létre. Ez a végkövetkeztetés alapjaiban aligha vitatható – én nem ismerek olyan komoly történészt, aki ma már esetleg a kor változékony szereplőinek az egyikének vagy másikának a nyakába varrná a végkifejletet.

Ugyanakkor az sem kétséges, hogy a kor magyar elitje – és távolról sem csupán a kormányzat – egy sajátos álomvilágban élt: a külvilágban történeteket vagy egyáltalán nem értette, vagy ha mégis, a teljes félreértelmezés volt rá a jellemző; ez a kor romantikus szellemének megfelelt, de a való világ dolgaival köszönőviszonyban sem volt (Jeszenszky, 2020). Ez utóbbinak nyilván meghatározó szerepe volt mind a trianoni trauma

mélységében, mind pedig a voltaképp csak 1924-re konszolidálódott ellenforradalmi rendszer lényegi vonásainak a kialakulásában.

Herczegh plasztikusan mutatja be, hogy a támogatók és szövetségesek nélkül maradt magyar vezetés voltaképpen az 1921. évi királypucstól kezdve a kisantant foglya maradt. Amikor pedig a náci Németország fölemelkedése az erőviszonyokat átrendezte, az még vészjóslóbbá vált az önállóságát megőrizni próbáló, de jelentős gazdasági és/vagy kulturális eszközökkel, külföldi támogatókkal nem rendelkező magyar vezetés számára. E két évtized bemutatása során talán kissé háttérbe szorul a sikeres gazdasági újjáépítés és a lassanként kiépült jóléti állam kérdésköre – holott azok külön-külön is jogos méltatást kapnak a későbbi időszak gazdaságtörténetészeitől (Tomka, 2011). E siker egyik fontos eleme az egyharmadára zsugorodott ország életképességének a biztosítása, a másik pedig – különösen az 1930-as évek végétől – a jóléti állami intézkedések (ha még oly kezdetlegesek is), amelyek a fizetett szabadságtól a tehetséggondozáson át a nyolcosztályos iskola bevezetéséig terjedtek. A fogyasztás – reálisan újraszámolt – adatai nem támasztják alá a „hárommillió koldus országaról” szóló, igen elterjedt tévképzetet.

A kötet legizgalmasabb része – érthetően – a két bécsi döntés, majd az azokat követő időszak, a háborúba lépés és annak körülményei, valamint az akörül zajló itthoni és nemzetközi huzavona bemutatása. Ez a rész ismét meggyőzi az olvasót arról, hogy az ország belső és külső megítélése egymástól betegesen és rendszeresen elszakadt, ami a mozgástér téves megítélését, a lehetséges lépések rossz időzítését és egészében egy haláltáncszerű folyamat kialakulását eredményezte.

Ebben a részben is meggyőzően bizonyítja a szerző a külső meghatározottságok döntő szerepét, ugyanakkor nem becsüli le az időnként adódó kevésbé rossz megoldások lehetőségét sem. Az nem kétséges, hogy a nyugati szövetségesek azzal, hogy a Casablanca melletti partraszállás²

2 A történészek – Winston Churchill nyomán – inkább Erwin Rommel El Alameinnél (1942. október 23.–november 4.) elszenvedett második vereségét emelik ki, holott hadászati és nagypolitikai szinten aligha kérdéses Herczegh értelmezése (Herczegh, 2021, 263–279. o.), amely az afrikai partraszállás logisztikai és politikai jelentőségét emeli ki, s azt az olasz front megnyitásához vezető főpróbaként láttatja. E szemléletben az amerikaiaknak a Brit Birodalom meggyengítését is szolgáló nagystratégiája jelenik meg meghatározó súllyal, amely a Teherán–Jalta–Potsdam-folyamatban kristályosodott ki.

(1942. november 8–16.) után az olaszországi harcok mellett döntöttek, a Balkánt a maga egészében a szovjet terjeszkedés terrénusaként ismerték el. Ettől kezdve a bolsevizmustól joggal rettegő magyar vezetés lagymatag – néha gyermekes – kiugrási kísérletei lényegében halva született ötleteknek voltak tekinthetők – már a felvetődésük idején is.

Herczegh részletesen bemutatja az ország német megszállását (1944. március 19.) követő feszült hónapok és tragédiák alakulását is. Az ország, amely 1944 júliusáig békenívón élt,³ és voltaképp április közepéig elkerülte a holokausztot, a hadszíntéren viszont már 1942 novemberében – Sztálingrádnál és Észak-Afrikában párhuzamosan és egyértelműen – elvesztett háború⁴ végső szakaszában egyszerre szembesült mindkét katasztrófával: a frontokon tapasztalt pusztítással és a deportálásokkal. Így még szörnyűsebb lett a végóra.

A IX. fejezet bemutatja az Ideiglenes Nemzeti Kormány Moszkvában, Vjacseszlav Molotov részvételével történt megalakítását, majd az Ideiglenes Nemzetgyűlés Debrecenbe szóló összehívását (választásról nem volt szó). Ismerteti az ország módszeres szovjetizálásának az elindulását, amely – a korabeli mítoszok ellenére – az első pillanattól tervezett és szervezett módon ment végbe.

Fontos pozitívum, hogy a kötetben nem csak az említés szintjén esik szó az olyan fájdalmas eseményekről, mint a hazai kommunista pártsejtet vezető Demény Pál elleni perek (1946 és 1953 között),⁵ a 185 ezer német kitelepítése 1946 nyarán, a 40–50 ezer halottal járt 1945. júniusi délvidéki jugoszláv vérengzések, a hivatalosan meghatározottat jelentősen meghaladó jóvátétel/rekvirálás, na és persze a megszállók által elkövetett háborús bűntettek. Különösen a történelmet az elmúlt évtizedekben megismerők számára szerepel sok fájdalmas és kellemetlen, de pótolhatatlan információ kevés számú lapra szorítva.⁶

3 Élénk színekkel és békaperspektívából mutatja be ezt egy amerikai–olasz naplója: Brewster, 2018.

4 Az Adolf Hitler ellen megkísérelt nem kevesebb, mint 42 merénylet közül a legismertebb a Claus Schenk von Stauffenberg által szervezett 1944. július 20-i volt, amelyet követően ötezer embert végeztek ki. A háttérrel és a részleteket mutatja be az ismert angol történész könyve (Dargie, 2020).

5 Rákosi Mátyás utasítására az akkor már kommunista kézben lévő államvédelem az elsők között (1945. február 13-án) kapcsolta le az itthoni földalatti mozgalom vezetőjét (Herczegh, 2021, 374–377. o.).

6 Nyilván a telhetetlenség hibájába esem, de e kor hangulatához mindenképp

Igen, 1945-re Magyarországnak ismét nem volt saját külpolitikája többé, és a belpolitikája is csak a Moszkvában meghúzott vonalak között. Az Ideiglenes Kormány megalakítása (Herczegh, 359–365. o.) kevéssé ismert körülményei önmagukért beszélnek. De mi minden történt a kezdő és a végpont között, s mily keveset tudhatott meg azokról a még oly érdeklődő szakközönség – hogy a szélesebb közvéleményt és a következő nemzedékeket már nem is említsük?!

Herczegh Géza munkája a maga sajátos narratívájával, látásmódjával, nem mindig dokumentált, de hitelesnek tűnő meglátásaival a magyar történelemírásnak és a nemzetközi kapcsolatok tudományszakának egyaránt jelentős mérföldköve. Hálásak lehetünk Szekér Nóra szöveggondozói munkájáért is. A sokszor hiányzó források szakszerű pótlása mellett igen hasznos az előző kiadás óta megjelent legfontosabb elemzések bibliográfiai adatainak a megadása – anélkül, hogy a szerző saját értékrendjét és megítélését módosítaná. Ennek révén a könyv háttéranyagai még plasztikusabban érzékeltetik a szerző egyedülálló intellektusát. Amit akkor is csodálunk, ha nem mindenben tudunk egyetérteni vele.

Csaba László

Irodalomjegyzék

- Brewster, Ralph (2018). *Hontalanul Budapesten, 1940–1944*. Budapest: Corvina Könyvkiadó.
- Dargie, Richard (2020). *Merényletek Hitler ellen*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Eckhart Ferenc (1941/2017). *A magyar gazdaság száz éve, 1841–1941*. Budapest: Históriaantik Könyvesház.
- Fenyő Miksa (1946/2014). *Az elsodort ország*. Budapest: Park Kiadó.
- Jeszenszky Géza (2020). *Az elvesztett presztízs*. Budapest: Fekete Sas Kiadó.
- Tomka Béla (2011). *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség: Magyarország nemzetközi összehasonlításban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

---

fontosnak tartanám a Gyáriparosok Országos Szövetsége (GYOSZ) korabeli elnöke, Fenyő Miksa könyvének a megemlítését (Fenyő, 1946/2014). Sok más kortárs naplója és visszaemlékezése is hozzáférhető, bár vélhetőleg a terjedelemnek is van reális határa.